

61. ročník Fyzikálnej olympiády

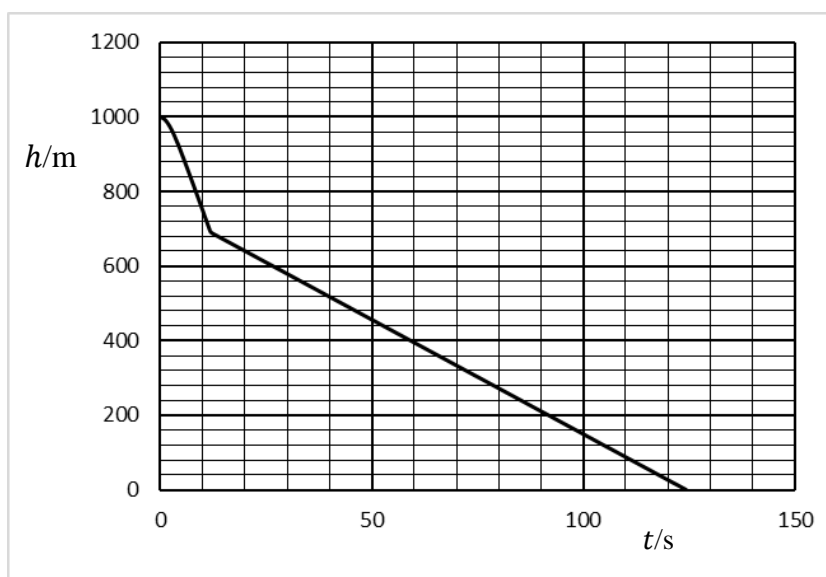
v školskom roku 2019/2020

kategória C – domáce kolo

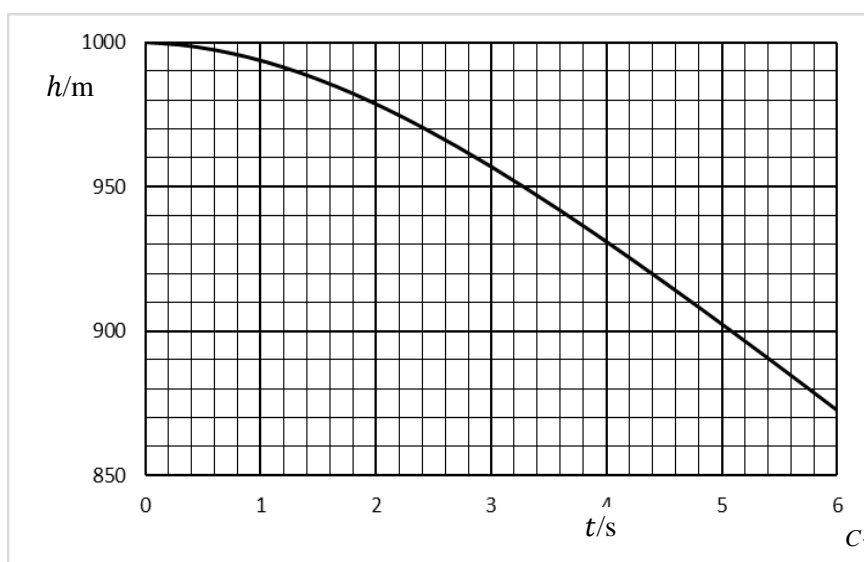
Texty úloh

1. Az ejtőernyős

Az ejtőernyős zuhanása tipikus példa a nem egyenletesen gyorsuló mozgásra. Egy ejtőernyős az ugrását az okostelefonján rögzítette, amelyen a „magasságmérő” alkalmazás lejegyezte az aktuális magasságot és időpontot. Az ejtőernyős tömege $m = 100$ kg. A felvételt aztán odaadta a lányának, Janának, hogy elemezze. Jana a felvett adatokból megszerkesztette a föld feletti h magasság grafikonját a t idő függvényében (C–1 ábra). Az ugrás első szakaszát tartotta a legérdekesebbnek, ezért ezt a szakaszt egy részletesebb grafikonban ábrázolta (C–2 ábra), ahol az $h = f(t)$ függvényt az első 6 másodpercre szerkesztette meg.

C–1 ábra

C–2 ábra

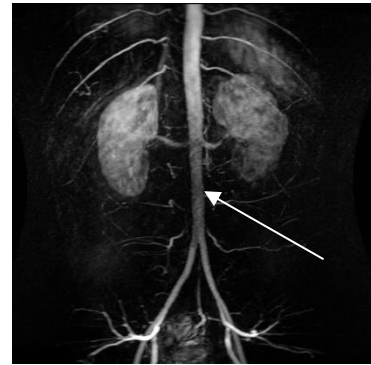
- a) Állapítsák meg a C–1 ábrán látható grafikonból, hogy mikor (t_1), és milyen magasságban (h_1) a talaj szintje felett nyílt ki az ejtőernyős ejtőernyője! Milyen típusú mozgást végzett az ejtőernyő kinyitása előtt, és milyen utána?

- b) Szerkesszék meg, a C–2 ábrán látható grafikon segítségével, az ejtőernyős v sebességét a t idő függvényeként az ugrás első 6 másodpercére!
- c) Tételezzék fel, hogy az ejtőernyősre ható gravitációs erőn kívül $F_0 = -kv^2$ közegellenállási erő is hat! Szerkesszék meg, a C–2 ábra grafikonja segítségével, az ejtőernyősre ható közegellenállási erőt, mint az $x = v^2$ változó függvényét – az erő ettől a változótól lineárisan függ! Határozzák meg a grafikonból a k_1 közegellenállási együtthatót abban a fázisban, amikor nincs nyitva az ejtőernyő! Mekkora v_1 maximális sebességet érne el az ejtőernyős, ha nem nyílna ki az ejtőernyője?
- d) Határozzák meg a C–1 ábrán látható grafikonból, mekkora v_2 sebességgel süllyedt az ejtőernyős nyitott ejtőernyővel, és mekkora volt a k_2 közegellenállási együttható! Mekkora volt az ejtőernyősre ható $p = F/F_g$ terhelés az ejtőernyő kinyitásakor, ha a zuhanási sebessége $\Delta t \approx 1,0$ s alatt állandósult?

Tételezzék fel, hogy $g = 9,8 \text{ m/s}^2$. A b) és c) részfeladatokban megadott grafikonok megszerkesztésénél elégséges, ha az egész másodpercekre meghatározott értékeket tüntetik fel a grafikonokban. Az érintő megszerkesztéséhez tükör használatát javasoljuk: tegyék a tükröt a kívánt pontban a görbére, és addig állítsanak a tükrön, amíg a görbe és annak tükörképe nem ad egy sima (törés nélküli) görbét! Ekkor a tükör síkja merőleges az érintőre, így annak megszerkesztése egyszerű.

2. Verőértágulat

A verőértágulat (*aneurysma*) életveszélyes elváltozás, amely inkább idősebb korban jelentkezik. A hasi aorta esetében abdominális aorta aneurysmáról beszélünk, ha a tágulat átmérője 50 %-kal meghaladja a normális átmérőt. Normálállapotban az aorta belső átmérője 2 cm, de az érfal rétegeinek meggyengülése következtében akár a háromszorosa is lehet. Ha az aorta elpat-tan, erős, életveszélyes belső vérzést eredményezhet.

C-3 ábra

Vizsgáljuk a következő leegyszerűsített modellt! A rugalmas falú verőér belső átmérője $d_1 = 20$ mm, az érfal vastagsága $h_1 = 1,6$ mm. A verőéren áthaladó vér átlagos térfogati árama $Q_{V0} = 2,5$ l/min. A szívmok összehúzódásakor rövid időre (szisztolés nyomás) a véráram a Q_{V0} érték tízszeresére nő.

A szisztolés vérnyomás $p_1 = 120$ mmHg (az érfal belső és külső felülete közti nyomáskülönbség). Tételezzék fel, hogy a véráram sebessége minden pillanatban az ér teljes keresztmetszetében azonos!

- a) Határozzák meg szisztolés nyomáson a véráram v_1 sebességét, valamint az erekben fellépő σ_1 mechanikai feszültséget! Fejzzék ki a p_1 nyomást SI mértékegységben!

Az érfal rugalmasságának csökkenése az ér kitéágulását eredményezte, és az ér belső átmérője $d_2 = 42$ mm. Tételezzék fel, hogy az ér vonalsűrűsége és az érfal sűrűsége nem változott!

- b) Határozzák meg a verőér érfalának h_2 vastagságát!

- c) Mekkora szisztolés nyomáson az értágulatban a véráram v_2 sebessége, p_2 nyomása, valamint az érfalban fellépő σ_2 mechanikai feszültség? Lényeges az érfalban fellépő mechanikai feszültség megnövekedése?

Tételezzék fel, hogy az érfal vastagsága kicsi ($h \ll d$)!

A vér sűrűsége $\rho \approx 1,06 \times 10^3$ kg/m³.

3. Repülés hőlégballonnal

Kedvelt időtöltés a hőlégballonnal való repülés. Tételezzék fel, hogy a hőlégballon szerkezeti tömege $m = 120$ kg (a ballon anyaga, égők, kosár, nehezékek). Ez a ballon egy $m_p = 160$ kg tömegű legénységet emel a levegőbe. A ballon alsó részében van a nyílás, amelyen keresztül befújják a forró levegőt. A ballon belsejében levő nyomás megegyezik a környezet légköri nyomásával. Tételezzék fel, hogy a környező légkör hőmérséklete $t_0 = 20$ °C, és a magassággal nem változik! Az égők a ballon belsejében levő levegő hőmérsékletét $t_v = 80$ °C-on tartják. A földön a ballon le van horgonyozva, ekkor töltik fel a ballon belsejét, az égők segítségével, forró levegővel. Tételezzék fel, hogy a ballon V térfogata a repülési magassággal nem változik!

- a) A föld felszínén a légköri nyomás $p_{a0} = 101$ kPa. Határozzák meg a p_a légköri nyomást a h magasság függvényeként, feltételezve, hogy a levegő sűrűsége az adott tartományban nem változik lényegesen, értéke megegyezik a levegő ρ_{a0} sűrűségével a föld felszínén!
- b) A valóságban a levegő sűrűsége változik a p_a légköri nyomással. Határozzák meg a levegő sűrűségének relatív $\eta = \Delta\rho_0/\rho_0$ változását, amikor a ballon $h_1 = 400$ m-re emelkedik el a föld felszínétől, és ha a p_a légköri nyomás az a) részfeladatban meghatározott módon változik!

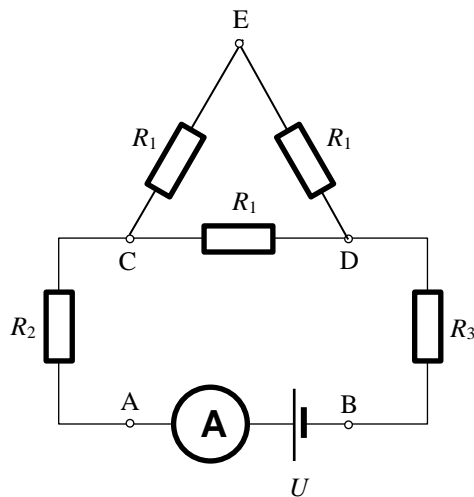
A következő részekben vegyék figyelembe, hogy a p_a légnyomás és a levegő ρ sűrűsége a h magassággal változik!

- c) Mekkora kell lennie a hőlégballon V térfogatának, hogy a legénység $h_2 = 200$ m magasba emelkedhessen a föld felszíne fölé! Mekkora a hőlégballon d átmérőle, ha közelítőleg gömb alakja van?
- d) Mennyivel (Δh) emelkedik a ballon és legénysége magasabbra a c) részfeladat alapján, ha a kosárból kidobnak egy $m_z = 20$ kg tömegű nehezéket?

A levegő moláris tömege $M_m = 29 \times 10^{-3}$ kg $\cdot$ mol $^{-1}$, a gázállandó $R = 8,3$ J $\cdot$ K $^{-1}$ $\cdot$ mol $^{-1}$, $g = 9,8$ m $\cdot$ s $^{-2}$.

4. Rezisztorok összekapcsolása

Három $R_1 = 15 \Omega$ ellenállású rezisztort az ECD háromszögbe kapcsolunk. A C és D csomópontokat az $R_2 = 30 \Omega$ és $R_3 = 45 \Omega$ ellenállású rezisztorokkal csatlakoztatjuk az $U = 9,0 \text{ V}$ feszültségű áramforráshoz (C–4 ábra). Az A amperméterrel az áramforrásban folyó áramot mérjük. Vezetők segítségével változtathatjuk az A és B pontokhoz csatlakoztatott külső áramkör ellenállását.

C–4 ábra

Határozzák meg, az alább leírt részfeladatokban (a-d), az áramkör A és B csomópontok közötti R ellenállását, az áramforrásban folyó I áramot, az áramforrás P teljesítményét, valamint a CDE elektromos háromszög P_T bemeneti teljesítményét! Rajzolják le a b), c) és d) részfeladatokban leírt áramkörök kapcsolási rajzát!

- A kapcsolási rajz a C–4 ábrán látható.
- A C–4 ábrán látható áramkörben vezetővel rövidre zárjuk az A és C csomópontokat.
- A C–4 ábrán látható áramkörben vezetővel rövidre zárjuk az A és E csomópontokat.
- A C–4 ábrán látható áramkörben vezetővel rövidre zárjuk az A és E csomópontokat, valamint a B és D csomópontokat.

Az áramforrás és az amperméter belső ellenállása elhanyagolhatóan kicsi a többi rezisztor ellenállásához viszonyítva.

5. Fast Heater

A televízióban hirdetett elektromos hőszugárzóról (Fast Heater) azt állítják, hogy rövid idő alatt melegíti fel a helységet. Főleg egyetlen helység levegőjének felmelegítésére alkalmas. A berendezés kicsi, vezeték nélküli, egyenesen a hálózati konnektorba kell csatlakoztatni (C-5 ábra). Egy keramikus fűtőtestből, ventilátorból, időzítőből és hőmérséklet-szabályzóból áll. A gyártó által feltüntetett bemeneti teljesítmény $P = 350 \text{ W}$, legfeljebb $S = 20 \text{ m}^2$ alapterületű és $h = 2,5 \text{ m}$ magasságú helység fűtésére alkalmas.

Obr. C-5

- Határozzák meg a levegő ρ sűrűségét és m tömegét a helységben, ha nyomása $p = 100 \text{ kPa}$, hőmérséklete pedig $t_1 = 18 \text{ }^\circ\text{C}$!
- Határozzák meg a levegő C_{pm} moláris hőkapacitását állandó nyomáson, valamint a helység levegőjének C_p hőkapacitását állandó nyomáson!
- Mennyi idő alatt (τ) melegszik fel a helység levegője a t_1 hőmérsékletről $t_2 = 23 \text{ }^\circ\text{C}$ hőmérsékletre? Tételezzék fel, hogy a hőszugárzó csak a helység levegőjét melegíti, a hő egyenletesen oszlik el, és a hőveszteség elhanyagolhatóan kicsi! Indokolt a termék (Fast Heater – szószerinti fordításban „gyors melegítő”) megnevezése?

A feladatot oldják meg általánosan, majd a megadott értékekre!

A levegő moláris tömege $M_m = 29 \times 10^{-3} \text{ kg} \cdot \text{mol}^{-1}$,

az egyetemes gázállandó $R = 8,31 \text{ J} \cdot \text{K}^{-1} \cdot \text{mol}^{-1}$.

A levegőről tételezzék fel, hogy kétatomos molekulákból álló ideális gáz!

6. Az ember lábnyoma a Holdon

2019-ben ünnepeltük a Holdra szállás 50. évfordulóját (1969. július 21. – Neil Armstrong és Edwin Aldrin). Az Apollo 11 űrhajót a Saturn V hordozórakéta első két fokozata vitte fel $h = 190$ km magasba, ahol Föld körüli körpályára állt. A Holdhoz a hordozórakéta harmadik fokozata indította el az Apolló űrhajót, majd levált róla.

a) Határozzák meg az űrhajó v_0 sebességét a Föld körüli körpályáján!

A körpálya bizonyos pontján bekapcsolták a harmadik fokozat hajtóműveit, amely az űrhajót a Holdra vezető v_1 indítási sebességre gyorsította. Az indítási sebesség elérése és a megközelítési pályára állás után a harmadik fokozat levált, az Apollo 11 szabadon mozgott a Föld gravitációs terében a Hold felé.

Tételezzék fel, első megközelítésben, hogy az űrhajó mozgását csak a Föld gravitációs tere határozta meg (a Nap és a Hold gravitációs terét ne vegyék figyelembe)!

b) Határozzák meg, hogy a Föld és Hold középpontját összekötő egyenesen a Földkörüli pálya melyik pontján gyorsított az űrhajó a v_0 sebességről a v_1 indítási sebességre! Készítsenek vázlatos rajzot feltüntetve a Föld körüli körpályát, és a Holdat legelőnyösebben megközelítő elliptikus pályát!

c) Határozzák meg a v_1 indítási sebességet, amellyel az űrhajót a kívánt Hold körüli pályát! Határozzák meg, mekkora v_2 sebességgel éri el az űrhajó a Hold körüli pályát!

d) Mennyi idő alatt (t) ér el az űrhajó a földkörüli körpályáról a holdkörüli pályára?

A valóságban az űrhajó 1969. július 16-án 13:32-kor hagyta el a földkörüli pályát, és 1969 július 19-én 17:21-kor érkezett a holdkörüli pályára. A Holdról visszavezető utat július 22-én 4:55-kor kezdték meg, és a Földre 1969. július 24-én 16:35-kor érkeztek meg.

e) Mekkora r_0 távolságban zéró a Föld és Hold együttes gravitációs tere? Ezt a távolságot a Föld középpontjától mérjük a Föld és Hold középpontját összekötő egyenesen.

f) Magyarazzák meg, hogy miért tartott a valós út a Földről a Holdra rövidebb ideig, mint amit a d) részfeladatban kiszámított t idő, és miért tart a valós út a Földről a Holdra tovább, mint a visszaút! Magyarazzák el, hogy holdtöltekor vagy újholdkor előnyösebb a Földről a Holdra, ill. a Holdról a Földre indulni!

Nézzenek utána a <http://kalendar.aktuality.sk/lunarny/rok/1969/> honlap adataiban, hogy milyen fázisában volt a Hold, amikor az Apolló 11 elindult a Földről, és milyen fázisában, amikor visszaindult a Holdról!

A számításhoz szükséges adatokat keressék ki táblázatokban, vagy az interneten!

7. Folyadék viszkozitásának mérése – kísérleti feladat

A folyadékban (gázban) mozgó testre ellenállási erő hat, amit a testet körbefolyó folyadék fejt ki a testre. Ha a test sebessége a folyadékhoz viszonyítva kicsi, és a test alakja egyszerű, a folyadék laminárisan áramlik a test körül, és az ellenállás a folyadék viszkozitási ellenállása. Ekkor, az ellenállási erő egyenesen arányos a test folyadékhoz viszonyított sebességével és a folyadék viszkozitásával. Ebben a feladatban matematikai inga segítségével fogják mérni a folyadékban haladó (acél-, ólom, üveg-) golyóra ható viszkozitási ellenállást.

Rögzítsenek (pl. pillanatragasztóval) egy nagyjából 1 m hosszú fonalat egy nagyjából 1 cm átmérőjű golyóhoz! A fonál másik végét rögzítsék megfelelő tartóba, állványba!

- a) Mérjék meg a golyó m tömegét, d átmérőjét, és a fonál L hosszát!
- b) Mérjék meg, a lehető legpontosabban, az inga kis lengéseinek periódusidejét, és hasonlítsák össze azzal az értékkel, amit egy $l = L + d/2$ fonálhosszúságú matematikai inga esetében kapnak.

Ha az inga alá egy edényt helyeznek folyadékkal, amiben a golyó teljesen elmerül, a folyadék ellenállása fékezni fogja az inga mozgását. Tételezzük fel, hogy a golyó nyugalmi állapotból való kis vízszintes x kitérése esetében a golyó mozgása elég lassú ahhoz, hogy a folyadék laminárisan áramoljon körülötte, létrehozva a viszkozitási ellenállást! Ebben az esetben a golyó mozgását fékező F ellenállási erőt az $F = -3\pi\eta vd$ Stokes-törvény adja meg, ahol η a folyadék viszkozitása, v a golyó folyadékhoz viszonyított sebessége és d a golyó átmérője.

A golyó mozgási egyenletét, kis x kitérésekre a következő alakban írhatjuk

$$a + 2bv + \omega_0^2 x = 0, \quad (1)$$

ahol v a golyó sebessége, a pedig a gyorsulása.

- c) Vezessék le, és fejezzék ki az (1) mozgásegyenletben szereplő b , valamint ω_0 állandókat!

Amennyiben $b < \omega_0$ (gyenge csillapítás) az (1) egyenlet megoldása

$$x(t) = x_0 e^{-bt} \cos(\omega t) \quad \text{ahol} \quad \omega = \sqrt{\omega_0^2 - b^2}, \quad \text{tehát} \quad \ln\left(\frac{x_0}{x}\right) = bt \cos(\omega t).$$

Ha az egyik irányba való maximális kitérés x_n (ekkor $\cos(\omega t) = 1$), azt kapjuk, hogy $\ln\left(\frac{x_0}{x}\right) = bt_n$.

- d) Mérjék meg az (x_n, t_n) értékek sorozatát, írják táblázatba, és szerkesszék meg a t_n és $\ln(x_0/x_n)$ változók grafikonját! Határozzák meg a grafikonból b értékét, és számítsák ki az η viszkozitás értékét!

A mérést két különböző folyadékra (pl. vízre és olajra) végezzék el! A kitéréseket egy, a folyadék felszíne fölé és a felfüggesztés mögé helyezett hossz mérő segítségével mérik! Ajánlatos a kísérletet videóra venni, és a szükséges adatokat a felvétel segítségével lemérni.